

FEMINISTICKÉ JE POLITICKÉ: PROBLÉMY FEMINISTICKEJ POLITICKEJ TEÓRIE

Ľubica Kobová

1. Úvod

V nasledujúcom texte chcem vymedziť niekoľko problémových oblastí, ktorými sa zaoberá feministická politická teória, a chcem tiež predstaviť pojmy, pomocou ktorých sa k týmto oblastiam približuje. Najskôr sa venujem tomu, ako ženské hnutie problematizovalo to, čo treba chápať ako politické. Definíciu politiky odvíjam od chápania moci a mocenských vzťahov a rozdelenia priestoru na súkromný a verejný (pozri kap. 5). Krátko sumarizujem produktivnosť používania pojmu patriarchát vo feministickej teórii a vzťahujem ho ku koncepcii sexuálnej zmluvy, ktorú sformulovala Carole Pateman. Viaceré aspekty inštitucionálnej politiky, rodu a politiky v kontexte národného štátu a sociálneho štátu diskutujem prostredníctvom pojmu občianstva. Ďalej sa venujem problému rovnosti ako rovnakosti a inakosti, t. j. problematickému postaveniu subjektu žien v politickej teórii. Napokon stručne sumarizujem pôsobenie feminizmu ako aktéra verejnej politiky.

Feministická politologická alebo politicko-filozofická literatúra¹ sa venuje rôznorodým konkrétnym politickým problémom (pozri napr. Butler – Scott 1992, Cviková – Juránová 2001, 2002a, Nagl-Docekal 2007), skúma chápanie žien a rodu v historickom kánone sociálnej a politickej filozofie (pozri napr. Elshtain 1999, Bryson 1992), zaoberá sa podmienkami participácie žien v inštitucionálnej politike na Slovensku (pozri napr. Cviková – Juránová 2002a, Kobová – Maďarová 2007) alebo v odlišnom politickom systéme USA (Renzetti – Curran 2005). Opísanie poľa politiky a jeho skúmanie z feministického hľadiska tak, aby usúvzťažňovalo základné chápania a pojmy, je náročné a vždy neúplné. Monografie venované feministickej politickej teórii často postupujú chronologicky a predstavujú jednotlivé ideologické prúdy feminizmu tak, ako sa stali súčasťou politického diskurzu v spoločnosti v konkrétnom čase a na kon-

¹ V referenciách na literatúru zohľadňujem dvojaký záujem. Čiastočne poukazujem na smerovania súčasných diskusií vo feministickej teórii najmä v angloamerickom kontexte a literatúre písanej v anglickom jazyku vôbec. Pre lepšiu orientáciu čitateľky a čitateľa, ktorí by chceli siahnuť po ďalších dostupných tituloch, odkazujem na knižnú a časopiseckú produkciu v oblasti feministickej sociálnej a politickej filozofie, politológie, sociológie, rodových štúdií v slovenskom a českom jazyku.

krétnom mieste. Vzhľadom na vzájomné prieniky rôznych feministických prístupov k politike, vysoké vklady feministickej politickej teórie do konkrétnych politických zápasov a z nich vyplývajúcu neustále prebiehajúcu politizáciu a depolitizáciu aspektov sociálnych vzťahov je jednoznačné vymedzenie a rozčlenenie feministickej politickej teórie možné len s ťažkosťami a výraznými obmedzeniami. Každé takéto podujatie je len čiastočné a dočasné, je ovplyvnené záujmom autorky a jej auditória.

2. Osobné je politické

Vzťah medzi tým, čo predmetom politiky je a čo predmetom politiky nie je v kontexte liberálnych demokracií – na ktoré sa v nasledujúcom texte obmedzujem –, významne sproblematizovalo ženské hnutie druhej vlny feminizmu v západnej Európe a Spojených štátoch amerických. Toto hnutie podrobilo to, čo bežne nazývame politikou, t. j. sieť inštitucionálnej politiky, ktorá sa uskutočňuje na medzinárodnej, štátnej, parlamentnej a straneckej úrovni, rozsiahlej kritike. Tá mierila do vnútra rodového usporiadania existujúcich politických inštitúcií a tiež vyjadrovala nesúhlas so stotožňovaním týchto inštitúcií s politikou vôbec. Rôzne formy feministického aktivizmu a feministickej kritiky totiž spájalo a spája presvedčenie, že skutočné zmeny, ktoré by ovplyvnili životy ľudí, žien a mužov, dievčat a chlapcov, nie je možné uskutočniť len na legislatívnej úrovni (t. j. zmenou zákonov) alebo na úrovni štátnej či samosprávnej administratívy (t. j. zmenou riadenia jednotlivých častí spoločnosti), ale sú nutné napr. zmeny v hospodárskom usporiadaní aj v tom, čo považujeme za zvyky, tradície, kultúru.

Známe slovné spojenie „osobné je politické“ sa stalo heslom druhej vlny feminizmu predovšetkým v USA. Zmazalo jasnú hranicu medzi verejnou a súkromnou sférou, ktorá do veľkej miery definovala hranicu medzi politizovateľným a nepolitizovateľným, ako aj tým, čo sa opisovalo ako „mužské“, a tým, čo sa opisovalo a považovalo za „ženské“. Ženy v čase druhej vlny feminizmu či hnutia za oslobodenie žien (pozri kap. 2) svoju situáciu opisovali ako vylúčenie z verejnej sféry, ako vylúčenie z možnosti rozhodovať o všetkom tom, čo ovplyvňuje ich život. Feministické hnutie poukázalo na problémy, ktoré dlho neboli predmetom verejného záujmu, vnieslo ich do verejnej diskusie a napokon sa usilovalo o ich nastolenie ako predmetu inštitucionálnej politickej agendy. Zároveň rozširovalo chápanie politiky o aktivizmus aj na „neformálnej“ či kultúrnej úrovni. Bez feministického aktivizmu by sa sotva stalo politickým problémom napr. násilie páchané na ženách, neplatená práca žien v domácnosti alebo sexualita žien.

Pozrime sa bližšie na prvý prípad, na politizovanie násillia páchaného na ženách, tak, ako sa oň usilovali feministické a ženské ľudskoprávne mimovládne organizácie na Slovensku od konca 90-tych rokov. Viaceré z nich sa v rokoch 2001 – 2002 združili do Iniciatívy Piata žena, zorganizovali mediálnu kampaň a zabezpečili krízovú telefonickú linku pre obeť násillia páchaného na ženách (pozri kap. 11). Keď sa násillie páchané na ženách vďaka zápasom aj súčinnosti aktivistiek, aktivistov, mimo-

vládných organizácií, zodpovedných úradov štátnej správy, političiek a politikov stalo predmetom politickej intervencie², muselo byť ako problém predefinované. Nemohlo byť už len záležitosťou spolužitia dvoch alebo viacerých jednotlivcov, ktorí o spôsobe svojho spolužitia rozhodujú celkom sami a do ktorého nemôže nikto zasahovať. Súčasťou politického opisu tohto problému sa muselo stať tvrdenie, že násilie, ktoré páchajú muži na ženách, je štruktúrnym javom, t. j. podporuje ho rodovo nerovné usporiadanie spoločnosti, a je v rozpore so zásadami existujúceho demokratického spoločenskopolitického zriadenia. Na to však bolo potrebné uznať, že vzťah dvoch ľudí, jedného mužského a druhého ženského rodu, nie je vzťahom dvoch rovnako slobodných indivíduí napr. v intímnom partnerstve, ale že toto súkromné partnerské usporiadanie má nezanedbateľný politický aspekt. Ten sa zviditeľňuje práve násilným uplatnením mocenskej nerovnováhy muža voči žene vo vzťahu, ktorý inak považujeme za vec súkromia a osobného naplnenia. Politická je práve nerovnováha moci medzi mužmi a ženami v spoločnosti a porozumenie politike z rodového hľadiska bude tematizovať práve takéto mocenské vzťahy. Tie, pravda, nie sú výlučne vzťahmi násilia. Mocenská nerovnováha medzi rodmi je distribuovaná do rôznych spoločenských inštitúcií na rozličných úrovniach (rodina, občianska spoločnosť, štát a jeho administratívne inštitúcie) a často nemá podobu bezprostredného násilia a útaku. Mocenská nerovnováha môže mať napr. v manželstve podobu obmedzeného prístupu žien k peniazom, k voľnému času, rozhodovaniu o dôležitých záležitostiach spolužitia či výchovy detí; jej súčasťou je aj predpoklad, že ženy zabezpečia chod domácnosti a podstatnú časť starostlivosti o deti. V práci je znakom mocenskej nerovnováhy medzi ženami a mužmi nižšie platové ohodnotenie žien, ich obmedzený kariérny postup, a segregácia v menej prestížnych typoch povolání.

Feministická teória namiesto výlučne inštitucionálneho chápania politiky prišla najskôr s jej instrumentalistickou koncepciou. Podľa tejto koncepcie, politika sa „rovná moci a definícia moci sa, podľa nej, ďalej rozšírila tak, že moc bola všadeprítomná a všetko zahrnujúca“ (Squires 1999: 23). Objav toho, čo všetko je možné politizovať – napr. prácu v domácnosti, sexualitu, vzdelávanie, krásu –, je veľmi posilňujúcim uvedením si možnosti vlastného konania žien a dievčat. No ak by sme podľa tejto instrumentalistickej koncepcie za politické, teda za mocenské prehlásili všetko, tematizovanie politiky by strácalo zmysel – chýbalo by mu odlíšenie od toho, čo politikou nie je. Museli by sme tak uznať nadbytočnosť tohto pojmu. Predbežne však prijmime tézu, že politiku je možné odlíšiť od iných aspektov sociálnej reality a ľudského konania a že politické nie sú vždy všetky sociálne vzťahy, hoci by sa v budúcnosti politickými mohli stať alebo by politickými mohli prestať byť.

² Násilím páchaným na ženách ako problémom verejnej politiky sa zaoberá *Národná stratégia na prevenciu a elimináciu násilia páchaného na ženách a v rodinách* z roku 2004, *Národný akčný plán na prevenciu a elimináciu násilia páchaného na ženách na roky 2005 – 2008* a ďalšie dokumenty. Problémy spojené s ich uplatňovaním v praxi a nedostatočným pochopením násilia páchaného na ženách ako rodovo podmieneného násilia analyzujú napr. Kráľová – Oleárníková – Magurová – Mesochoritsová 2008, Filadelfiová – Bútorová 2005.

3. Moc a mocenské vzťahy

Literatúra, ktorá sa zaoberá feministickou politickou a sociálnou teóriou, odkazuje v prvom rade na moc a jej rozličné chápania.³ Ak politiku nebudeme chápať výlučne ako stabilnú inštitúciu či sieť inštitúcií, ale ako proces, tak o nej možno hovoriť ako o „praxi moci vládnuť“ (Frazer 1998: 50). Politika sa potom zaoberá „alokáciou a distribúciou moci“ (Squires 1999: 32). Pojem vládnutie zasa naznačuje, že moc je možné „privlastniť si“ (oprávnené aj neoprávnené) a vykonávať ju. Konkrétne to znamená, že „vládnuci“ môže určovať a ovplyvňovať konanie iných. Moc a jej vykonávanie by mali byť akousi substanciou politiky. Kto komu však vládne, čo je predmetom vykonávania moci vládnuť? Kanonické diela sociálnej a politickej filozofie sú často pátraním po zdôvodneniach legitimacy výkonu moci niektorých ľudí nad ďalšími ľuďmi vôbec. Viaceré novoveké koncepcie sa usilovali konceptualizovať politické spoločenstvo tak, aby v ňom vyčlenili aspekty moci a vládnutia, ktoré by boli ospravedlniteľné ako nevyhnutné pre existenciu stabilného sociálneho poriadku. Tieto koncepcie ústia do teórií štátu a rozdelenia moci na zákonodarnú, výkonnú a súdnu (Locke 1992). Politika je potom záležitosťou definovania správneho a spravodlivého výkonu procedúr v jednotlivých inštanciách moci. V týchto koncepciách sa iné sociálne vzťahy považujú v zásade za zmluvné a mimo dosahu moci. Tieto koncepcie chápu politiku ako inštitúciu so svojimi procedúrami a normami (podľa Squires 1999: 32).

Feministická teória sa k problematike moci približuje z odlišného stanoviska – konštatuje nerovnosť medzi ľuďmi, ktorá vyplýva z ich pozície v rodovom poriadku spoločnosti. Táto nerovnosť sa však nevyčerpáva výkonom moci v inštitúciách štátu či iného politického spoločenstva. Vzťahy nerovnosti medzi mužmi a ženami, ktoré môžeme opísať ako rodovú nerovnosť, nadvládu mužov nad ženami či patriarchát, „vyplývajú zo sociálneho, ekonomického a politického usporiadania charakteristického pre isté spoločnosti“ (Jackson 1998: 12). Ak budeme pokračovať v úvahe, tak ako ju rozvíja Jackson, potom nielen inštitucionálne politické, ale aj sociálne a ekonomické usporiadanie je dejiskom mocenských zápasov či budovania, ustáľovania a rozrušovania vzťahov moci medzi jednotlivcami či skupinami. To, že moc je v sociálnych vzťahoch prítomná, a to na úrovni jednotlivcov, dvojíc, rôznych skupín a kolektívov, sociálne vzťahy nemusí ohrozovať, práve naopak: moc je vzhľadom na sociálne usporiadanie operatívna, je pracovným nástrojom tohto usporiadania a jeho zmien, je produktívna a pozitívna (pozri Foucault 1999, najmä kapitolu Metóda). Politická teória teda bude analyzovať jej výkon, pôsobenie, povahu a bude premýšľať a predstavovať si iné jej výkony a pôsobenia, stručne – jej zmeny (porovnaj Martin 2004: 16).

Iné spôsoby premýšľania o politike nás však nabádajú k tomu, aby sme inštitúcie, ktoré do svojich štruktúr sústredili moc, ktorá sa javí byť „ich vlastná“ (a nikoho iného), nepovažovali za večné. Táto „ich“ domnelá moc je dôsledkom stabilizácie mocenských

³ Angloamerická literatúra uvažuje o „teórii“ (theory) a „vede“ (science). Pri istom zjednodušení možno povedať, že „political and social science“ v našom chápaní zodpovedajú skôr politológii a sociológii, „political and social theory“ zasa politickej a sociálnej filozofii.

vzťahov. Spoločnosť totiž tvoria ľudia, ktorí sa voči sebe navzájom vzťahujú a ktorých konanie na nich vplyva či sa navzájom určuje. Podľa Foucaulta, ktorý sa vo väčšine svojich diel zaoberal rôznymi typmi mocenských vzťahov – stratégiami, technológiami a nadvládou –, „nemôže existovať spoločnosť bez mocenských vzťahov, ak ich chápeme ako stratégie, pomocou ktorých sa indivíduá usilujú riadiť, určovať konanie druhých“ (Foucault 2000: 151). Problémom pre feministickú politickú teóriu je, ako minimalizovať mocenské vzťahy dominancie, nadvlády, premyslieť a prijať také mocenské praxe, „ktoré by umožnili hrať tieto mocenské hry s najmenšou možnou nadvládou nad inými“ (Foucault 2000: 151).

4. Súkromné a verejné

Ako som konštatovala v úvode, ženské hnutie spochybnilo bežné delenie na to, čo sa považovalo za súkromné, a to, čo sa považovalo za verejné (pozri kap. 5). Podľa rozdelenia sociálneho priestoru na verejnú a súkromnú sféru sa politika stotožňovala s inštitúciami, v ktorých sa vykonávala, so štátom a občianskou spoločnosťou (sférou mimovládnych organizácií, dobrovoľných združení a pod.). V takomto chápaní sa politika odohráva práve vo verejnej sfére. O'Brien tvrdí, že rozdelenie sfér na verejnú a súkromnú je „*apriórny* predpokladom patriarchálnej politickej praxe“ (O'Brien 1989, cit. podľa Green 2002/2000: 412). Uvedené dichotomické delenie a opakujúce sa konštatovania mnohých feministických teórií o rigidnosti tohto rozdelenia a vylúčenia žien z verejnej sféry by mohli navádzať k tomu, aby sme ho považovali za „večné“, existujúce vo všetkých kultúrach naprieč históriou. Mohli by sme argumentovať poukazom na Aristotela, ktorý vo svojej politickej teórii do vzájomného vzťahu uviedol *oikos* (domácnosti) a *polis* (mesto, štát) (pozri Aristoteles 2006, najmä I. kniha). Na euroamerickú civilizáciu, formovanú modernizačnými procesmi, však možno vztiahnuť rozdelenie na verejné a súkromné až po vzniku občianskej, buržoáznej verejnosti v osemnástom a na začiatku 19. storočia, ako ho opisuje Habermas (pozri Habermas 2000).

Na rozdiel od aristotelovského chápania verejnosti ako podujatia slobodných občanov (v protiklade k otrokom či manželkám a deťom), hlavnou charakteristikou Habermasovho chápania verejnosti je diskurzivita, t. j. kritická a zdôvodňujúca diskusia, v ktorej sa formuje verejná mienka. Je však takáto verejnosť otvorená každému jednotlivcovi v spoločnosti? Aké nároky na jednotlivca či jednotlivkyňu kladie? Verejnosť mala byť miestom slobodnej rozpravy a konania jednotlivcov uplatňujúcich pri svojom rozhodovaní nestranný rozum, ktorým je – v duchu osvietenskej doktríny – nadaný každý človek. Joan B. Landes však kritizuje Habermasovu koncepciu verejnej sféry; podľa nej totiž zabúda na to, že ženy nemohli splniť nároky univerzalizmu a identifikovať sa s nimi (Landes 1998: 142). Tieto nároky pritom boli nevyhnutnou podmienkou na účasť vo verejnom priestore. Aj Nancy Fraser upozorňuje na to, že Habermas ignoruje rodový podtext rozdelenia rolí v jednotlivých sférach kapitalistickej spoločnosti (Fraser 1995). Ženy sa podieľali na činnosti v rodine, ktorá bola spolu s ekono-

mikou považovaná za súčasť súkromnej sféry.⁴ Vo verejnej sfére sa síce schádzali súkromné osoby, ale v ich diskusiách mala platiť presvedčivosť nestranného a racionálneho argumentu, ktorý by sa neviazal na žiadnu zo sociálnych hierarchií. Za sociálnu hierarchiu, s ktorou zápasila buržoázna spoločnosť vymedzujúca sa voči aristokratickej moci, sa nepovažovala rodová nerovnosť, ale nerovnosť statusov. Tie, hoci v skutočnosti existovali, mali byť prekonané práve v diskusii racionálne uvažujúcich jednotlivcov.

Landes tvrdí, že politické konanie žien vo Francúzskej revolúcii bolo v počiatkoch presadzovania univerzalistických osvietenských ideálov v „reálnej“ politike priamym ohrozením novovznikajúceho sociálneho poriadku: „ženy (...) sa odvažovali k tomu, že narušia konštitutívne princípy buržoáznej verejnosti – namiesto jedného postavili mnohé, namiesto nezaujatosti odhalili to, že ony samotné majú nejaké záujmy. A čo bolo ešte horšie, ženy sa odvážili aj k tomu, aby narušili usporiadanie prírody, pravdy a verejnej mienky, ktoré bolo konkrétne rodovo určené a ktoré im prisudzovalo miesto v súkromnej sfére, v domácnosti, no nie vo verejnej sfére. Idealizovanie verejnej sféry preto zastiera spôsob, prostredníctvom ktorého bolo (právne a ústavné) vylúčenie žien z verejnej sféry konštitutívnou a nie marginálnou súčasťou buržoáznej verejnosti už od jej počiatkov“ (Landes 1998: 143).

Jednotlivcom bez ďalších špecifických určení sa nemohol stať každý či každá – konštrukciou tohto typu jednotlivca a z neho generovanej verejnosti a politiky sa zaoberajú viaceré novoveké teórie. Niektoré feministické teórie potom explicitne rekonštruujú pozície či subjektivity tých, čo boli z takéhoto chápania jednotlivca vylúčení. Jednou z takýchto teórií je aj koncepcia sexuálnej zmluvy, ktorej autorkou je Carole Pateman, ktorá rekonštruuje históriu koncepcie sociálnej zmluvy. Rekonštrukcia, ktorú Pateman ponúka, bližšie objasňuje to, prečo ideologické predpoklady politického liberalizmu a jeho dnes všadeprítomná rétorika dostávajú tematizovanie vzťahu žien a politiky do veľmi protirečivého vzťahu k existujúcemu spoločenskému a politickému usporiadaniu. Objasňuje aj to, prečo pred samotnú feministickú politiku kladie teoreticky i prakticky problematické otázky.

5. Patriarchát a sexuálna zmluva

Kontextom môjho uvažovania je preskúmanie podmienok a udalostí, ktoré formovali súčasné chápanie pojmov jednotlivcov, spoločnosť, štát atď. Na označenie sociál-

⁴ Seyla Benhabib (Benhabib 1992) vysvetľuje toto možno paradoxné podriadenie ekonomiky pod súkromnú sféru. „Súkromie“ a „súkromná sféra“ v modernom chápaní nadobúdajú tri základné významy najmä voči verejnej sfére v podobe štátu: Benhabib najskôr poukazuje na súkromie ako oblasť morálneho a najmä náboženského presvedčenia (oddelenie cirkvi a štátu). Ak má byť ekonomika súčasťou súkromnej sféry, znamená to, že politický štát nesmie zasahovať „do slobody tovarových vzťahov, predovšetkým nemá zasahovať do slobodného trhu s pracovnou silou“. Poslednou súčasťou súkromnej sféry je intimita, t. j. sféra reprodukcie, starostlivosti o deti a starších členov domácnosti, sexualita (Benhabib 1992: 91). Sú to práve tieto vymedzenia súkromného a verejného, ktoré v rôznych typoch štátneho usporiadania podliehajú významným historickým premenám a ktoré sú predmetom feministickej kritiky.

neho systému, ktorý znevýhodňuje a utláča ženy, sa často používa pojem patriarchát. Viaceré smery ženského politického hnutia a feministického myslenia najmä v 70-tych rokoch označovali za pôvodcu útlaku žien práve patriarchát. Čím všetkým však patriarchát je? Čo si pod týmto pojmom, ktorý má vysvetľovať toľko rôznorodých javov, môžeme predstaviť? Akú úlohu zohral pri definovaní dnešného slovníka politiky?

V súčasných feministických teóriách sa patriarchát ako explanačný koncept nepoužíva tak často, ako to bolo napr. v období druhej vlny feminizmu v západnej Európe a USA. Pokiaľ by sme o „patriarchálnych spoločnostiach uvažovali ako o takých, ktoré nástoja na tom, že hlavami štátov musia byť muži a že mužské hlasy oprávnene ovládajú verejné i súkromné priestory“ (Code 2003: 378), môžeme otázku o patriarchálnosti spoločností, v ktorých žijeme, klásť celkom oprávnene. Je nesporne produktívne pýtať sa, ako sú spoločenské inštitúcie a štruktúry hierarchizované – kto a akého rodu je na vrcholoch týchto hierarchií a kto a akého rodu žije na ich spodných poschodiach. Nepodsúva však pojem patriarchát akúsi historickú nemennosť toho, že ženy (pretože „sú ženy“) obývajú spodné poschodia spoločenských hierarchií a muži (pretože „sú muži“) akoby navždy obsadili najlukratívnejšie a aj najzodpovednejšie pozície? Tým, že sa pojmom patriarchát myslí celý dobre fungujúci systém, ktorý znevýhodňuje a utláča ženy, akoby sa hovorilo, že z neho niet úniku, vždy tu bol aj bude. Krátkym exkurzom do vybraných feministických teórií chcem ukázať, že pohľad, ktorý by patriarchát univerzalizoval ako nemennú a transhistorickú štruktúru, ako spoločenský systém, nie je vo feministickej teórii platný. V ďalej rozvíjaných teóriách je pojem patriarchátu historicky, spoločensky aj kultúrne ukotvený, mení sa a interaguje s inými systémovými opismi usporiadania ľudských spoločností.

Feministická historička Gerda Lerner sa vo svojich dvoch knihách *Vznik patriarchy* (Lerner 1986) a *Vznik feministického vedomia* (úryvok z knihy uverejnil časopis *Aspekt* – Lerner 2003) vymedzuje voči bežnému nefeministickému pohľadu na patriarchát, ktorý ho stotožňoval s vládou mužských hláv domácností – počínajúcou gréckym a rímskym právom. Tvrdí, že patriarchát vznikol omnoho skôr, v 3. tisícročí p. n. l., a vonkoncom nekončí udelením občianskych práv ženám v 19. a 20. storočí. Patriarchát ako „manifestácia a inštitucionalizácia mužskej nadvlády nad ženami a deťmi v rodine a rozšírenie tejto nadvlády nad ženami v spoločnosti vôbec“ (Lerner 1986: 239) pretrváva dodnes. Úlohou historičiek a historikov by malo byť práve skúmanie toho, ako sa patriarchát mení a ako sa jeho logika prispôsobuje odporu žien. Podľa názoru tejto historičky, patriarchát príznačne opisuje niekoľko tisíc (presnejšie, päť tisíc) rokov nadvlády mužov nad ženami.

Patriarchát ako výlučné vysvetlenie útlaku žien dôkladne premysleli zástupkyne radikálneho feminizmu, najmä Kate Millett. Radikálny feminizmus posilnil systémový charakter patriarchálneho útlaku tým, že kultúrnu odlišnosť medzi mužmi a ženami považoval za zásadnú a hranicu medzi rodmi za prakticky neprestupnú (pozri kap. 2).

Podľa marxistických feministiek, patriarchát koexistuje spolu s ďalším systémom útlaku, s kapitalizmom. Tým, čo spôsobuje, že patriarchát sa reprodukuje, je „mužská kontrola ženskej práce; tak v domácnosti, ako aj na trhu práce z deľby práce medzi

rodmi profitujú skôr muži (Hartmann 2001). Jadrom patriarchátu je teda, podľa marxistických feministiek, rodová deľba práce, jej riadenie a kontrola – a to tak v súkromnej, ako aj vo verejnej sfére.

Britská sociologička Sylvia Walby používa pojem patriarchát na analýzu súčasnej spoločnosti a definuje ho ako „systém sociálnych štruktúr a praktík, v ktorých muži ovládajú, utláčajú a vykorisťujú ženy“ (Walby 1997, cit. podľa Filadelfiová – Kobová 2006). V rozvinutých priemyselných spoločnostiach sú týmito štruktúrami práca v domácnosti, vzťahy v sfére platenej práce, štát, násilie páchané na ženách, sexualita a kultúra.

Používanie pojmu patriarchát teda osciluje medzi potrebou historického vysvetlenia jeho vzniku (zároveň sa skúma aj historická existencia matriarchátu) a potrebou funkčného vysvetlenia jeho výlučného pôsobenia (ako je to v prípade radikálneho feminizmu) či spolupôsobenia s inými spoločenskými systémami (napr. kapitalizmus, ale mohli by sme vymenovať aj ďalšie – rasizmus, kolonializmus atď).

Patriarchát však zohrával významnú úlohu i v právnej a politickej teórii, ktorá predchádzala novovekým politickým teóriám liberalizmu. Keďže tieto teórie vymedzujú právne a politické premýšľanie aj dnes, bude nesporne prínosné priblížiť si to, ako bol istý typ juristicko-politického chápania patriarchátu prekonaný – a to preto, aby bol nahradený iným typom patriarchátu. Práve preto sa politickí filozofi, klasickí autori teórií sociálnej (spoločenskej) zmluvy v 17. a 18. storočí, neváhali rozprávať o patriarcháte – v ich teóriách dokonca zohral rozhodujúcu úlohu. Pateman nás môže uviesť do feministického čítania klasikov liberalizmu a hľadať patriarchát v známych dielach politickej filozofie. Podľa jej názor, na to, aby Hobbes, Locke aj Rousseau mohli utvoriť predstavu štátu, občianskej spoločnosti, jednotlivca obdareného prirodzenými právami a aby tohto jednotlivca nechali vychovávať, museli patriarchát odmietnuť. Presnejšie, museli ho presunúť tam, kde, zdá sa, bola rovnosť jednotlivcov menej žiaduca a nerovnosť bola jednoduchšie tolerovaná. Týmto miestom bola súkromná sféra, rodina. Jednotlivé príbehy sociálnej zmluvy sa v mnohom odlišujú – prirodzený stav u Hobbesa, kde „je človek človeku vlkom“ je celkom protikladný Rousseauovej predstave o pokojnom nažívaní prírodných jedincov. Tieto dve aj ďalšie teórie však majú „jeden kľúčový znak spoločný. Všetci [teoretici sociálnej zmluvy] rozprávajú patriarchálne príbehy“ (Pateman 2000: 61). Tieto príbehy sú patriarchálnymi preto, lebo patriarchalistické myslenie a s ním spojené chápanie suverenity moci neodmietli, ale transformovali – a to aj napriek tomu, že si v politickej teórii nárokojú miesto absolútneho rozchodu s predošlými spôsobmi chápania politickej moci ako kráľovskej moci.

V 17. storočí sa sformovala klasická teória patriarchátu, obhajovaná najmä Robertom Filmerom v diele *Patriarcha* (cit. podľa Pateman 2000). Práve tá sa stala predmetom sporu s teoretikmi sociálnej zmluvy. Filmer pomocou stotožnenia politickej moci kráľa s jeho plodivou otcovskou schopnosťou dodával legitimitu monarchistickej moci. Keďže synovia sa rodili podriadení otcom, politické právo bolo právom prirodzeným. Tento typ patriarchátu možno nazvať otcovským právom.

Ústredným motívom Filmerovej teórie je, že vzťahy podriadenosti a nadriadenosti sú prirodzené. Kontraktaristi (zástancovia teórie sociálnej zmluvy, kontraktu) však tvrdia niečo celkom opačné a revolučné: že „všetci jednotlivci“, „t. j. muži, [sa] rodia ako slobodní a vzájomne rovní“ (Pateman 2000: 111). Kontraktaristi nepopierajú moc rodičov nad deťmi, no uznávajú, že tá sa po tom, ako deti dosiahnu dospelosť (podľa Rousseaua to bol napr. vek desiatich rokov!), končí. Predovšetkým túto moc nepovažujú za politickú – do sféry politiky totiž jednotlivec vstupuje len uzavretím zmluvy. Synovia otca v dospelosti uznávajú, resp. dohodnú sa, že vládnuť im bude otec. Takáto vláda je potom legítimná – predchádzala jej totiž dohoda. Príbeh o zrode moderného patriarchátu pokračuje ďalej takto: synom sa „zunuje“ moc ich otca nad nimi a, či už skutočne alebo symbolicky, zabijú ho, a tak zrušia jeho moc a uzavretím prvej zmluvy ustanovia „občiansku, resp. politickú spoločnosť rozdelenú na dve sféry“ (Pateman 2000: 124), na verejnú a súkromnú. Prirodzená podriadenosť synov otcovi v rodine sa v tomto príbehu vyčlení ako nepolitická. Súkromný alebo rodinný život preniknutý otcovskou mocou je tým, vedľa čoho povstane občianska spoločnosť.

Je však hranica medzi verejným a súkromným taká jednoznačná? Na klamnosť etablovania hraníc medzi tým, čo je „doma“, „súkromné“, a čo je „verejné“, „politické“, poukazuje práve dohoda medzi dvoma dospelými ľuďmi mužského a ženského rodu, ktorá musí predchádzať aktu zrodenia synov. Locke vo svojich hypotetických dejinách ľudstva⁵ považuje za prvý vzťah medzi mužom a ženou, ktorý vznikol „dobrovoľnou zmluvou“ (Locke 1992: 175 – 176). Locke však zároveň tvrdí, že podriadenosť ženy mužovi je prirodzená. Pateman sa oprávnené pýta, „čo bolo obsahom tejto dohody“ (Pateman 2000: 123) a prečo bola vôbec potrebná, ak je nerovnosť medzi mužom a ženou súčasťou prirodzenosti? Odpoveď je naoko jednoduchá. Na to, aby vôbec mohli existovať synovia ako zmluvní členovia občianskej spoločnosti, museli sa narodiť, museli byť splodení. Predmetom zmluvy, ktorá je celkom prekrytá zmluvou medzi bratmi, teda predmetom zmluvy medzi ženou a mužom, medzi dvoma rodmi, je „právo na sex, resp. manželské právo“, a toto právo je „prvotné politické právo“ (Pateman 2000: 124). Sexuálna zmluva okrem uplatnenia práva manžela na manželku zakladá aj „systematický prístup mužov k telám žien“ (Pateman 2000: 13). Zostáva však niečím, čo teórie sociálnej zmluvy zamlčujú a neuznávajú ako základ, ktorý dáva možnosť vzniku istého typu jednotlivca, občana ako člena verejnej občianskej spoločnosti.

Ženy sa tak ocitajú v nejasnej pozícii – ich podriadenosť je v dôsledku rozdielu medzi pohlaviami prirodzená, a preto nemôžu byť rovnoprávnymi partnerkami v zmluvných vzťahoch. Zároveň však do manželstva vstupujú zmluvným aktom, ktorý rov-

⁵ Teórie zmluvy rozprávajú príbehy retrospektívne až k počiatkom a podávajú aj víziu utopickú budúcnosti, kde dejiny končia. Táto naratívna stratégia napodobňovala predmodernú predstavu o tom, že ľudia a hierarchický poriadok, v ktorom má každý svoje určené miesto, stvoril Boh. Preto sú moderné príbehy zmluvy akoby sekulárnymi príbehmi „stvorenia“. Bližšie pozri napr. Taylor 2002.

noprávne postavenie oboch zmluvných strán predpokladá. Podstatou manželskej zmluvy je však potvrdenie nedostačujúceho bytia žien. Takáto zmluva je potom zmluvou len vo veľmi ironickom zmysle (Barša 2002: 35). Pateman tvrdí, že patriarchát napriek vymedzeniu sa kontraktaristov voči patriarchalistom celkom nevymizol, ale pretransformoval sa do moderného klanového patriarchátu, v ktorom sú „ženy podriadené mužom ako *mužom*, ako spoločenskému klanu“ (Pateman 2000: 14). Žena teda nie je podriadená len manželovi ako mužovi v jej bezprostrednej, „súkromnej“ blízkosti, ale nároky mužov sa opäť potvrdzujú aj vo verejnej sfére.

Byť občanom, aktérom vo verejnej sfére znamená v liberalistickej dikcii predovšetkým mať možnosť disponovať vlastníctvom, a to vlastníctvom hmotných statkov, pôdy, kapitálu alebo podielu občianskej slobody. Nielenže boli ženám po veľkú časť dejín odoprené tieto druhy vlastníctva, ale ženám v dôsledku „prirodzeného“ práva mužov na ich telá (potvrdeného sexuálnou zmluvou) chýba jeden „veľmi zvláštny druh vlastníctva – týmto vlastníctvom je sama osoba daného jednotlivca“. ňou má Pateman na mysli súhrn schopností a vlastností individua. Práve preto je v tejto tradícii nanajvýš problematické hovoriť o ženách ako o slobodných individuách (Pateman 2000: 16).

Pateman sa prostredníctvom kritickej analýzy kanonizovaných sociálnych a politických teórií usiluje skúmať vplyv kontextu vzniku týchto teórií (t. j. ich vymedzovanie sa voči vtedy existujúcemu sociálnemu a politickému poriadku monarchizmu a suverenity panovníka). Tie sú fundamentmi liberalizmu, ktoré dominujú dnešnému spoločenskému poriadku globálneho Severu a sú považované za tie, ktoré štruktúrujú naše politicko-právne premýšľanie vôbec.

Pateman bola kritizovaná za to, že nadhodnotila význam zmluvy v dnešných liberálnych demokraciách, konkrétne za to, že „netematizuje vzťah medzi príbehmi sociálnej zmluvy, rozprávanými Hobbesom, Filmerom, Lockom, Pufendorom a Rousseauom, a základmi legitimacy a občianstva v liberálnych režimoch v súčasnosti“ (Brown 1995: 137). Jej štúdiu by preto bolo možné považovať skôr za historickú. Predstavenie kritického rozboru, ktorý Pateman urobila, však má na tomto mieste poukázať na časť genealógie súčasného politického diskurzu, v ktorom sa formulujú aj požiadavky feminizmu.

Tento iný príbeh sociálnej zmluvy ako sexuálnej zmluvy má v duchu foucaultovskej genealógie objasniť práve „náhodilosti, nepatrné odchýlky alebo, naopak, úplné zvraty, omyly, chybné hodnotenia, zlé kalkuly, ktoré dali zrod tomu, čo existuje a čo pre nás platí“ (Foucault 1994: 80). „Chybným hodnotením“ v teóriách sociálnej zmluvy mám na mysli konceptuálne stotožnenie jednotlivca s mužom. „Odchýlkou“ teórií sociálnej zmluvy od predchádzajúcich teórií spoločnosti, a to nie nepatrnou odchýlkou, je zasa kontinuita patriarchálnych predpokladov. Napokon, tým, „čo existuje a čo pre nás platí“, je istá konkrétna koncepcia jednotlivca považovaného za základný stavebný prvok modernej politickej teórie a praxe. Spolu s ňou „platí“ aj vylúčenie mnohých jednotlivcov a jednotlivkyň, alebo aspoň aspektov ich životov, z nej. Priho-

váram sa za takú interpretáciu tohto iného príbehu, ktorá by koncept zmluvy⁶ považovala za diskurzívny nástroj ideológie liberalizmu.⁷ V tomto jej výklad môže byť nápomocný pri kritike viacerých posvätných pojmov, ktorá, samozrejme, v tomto bude nekončí.

6. Občianstvo

Status jednotlivca a jeho práva sa v modernom období opisovali v pojmoch humanistického osvietenského univerzalizmu ako status a práva „človeka“ a tiež v pojmoch vznikajúceho politického spoločenstva národného štátu. Novým suverénom národného štátu sa stal ľud tvorený „občanmi“. V dokumente Francúzskej revolúcie – *Deklarácia práv človeka a občana* (1789) –, ktorý sa stal vzorom pre chápanie ľudských práv, boli ľudské a občianske práva prisúdené (mužom) v rámci konkrétneho štátneho útvaru – francúzskeho republikánskeho zriadenia. Onen domnelo univerzálny človek patrila do konkrétneho celku a v ňom – v štáte – sa stával občanom. Naše súčasné chápania „ľudstva“ a „občianstva“ sa tak formovali súbežne.⁸

Občianstvo znamená „členstvo v spoločenstve, (...) vzťah medzi jednotlivcami a štátom a vzťah medzi jednotlivými občanmi a občiankami v tomto spoločenstve“ (Lister 1997: 3). Nevníma sa teda ako niečo, čo človek má alebo nemá, ale je vzťahom, v ktorom záleží na tom, ako chápeme jednotlivca, spoločenstvo, štát a práva a zodpovednosť najmä vo vzťahu občanov a občianok a štátu (porovnaj Lewis 2004: 3).

Literatúra rozlišuje dva základné smery porozumenia občianstvu – republikánsky a liberálny. V prvom prípade sa občianstvo chápe ako zodpovednosť občianok a občanov voči spoločenstvu a v druhom prípade ako práva, ktoré si občianky a občania môžu voči spoločenstvu nárokovať. Podľa komunitaristu Michaela Walzera je občianstvo v republikánskom chápaní „úradom, zodpovednosťou, bremenom, ktorého sa osoba hrdó ujíma“, kým v liberálnom chápaní je „statusom, nárokom, právom alebo súborom práv, ktoré osoba pasívne užíva“ (Walzer 1989: 216). Platnosť tohto rozlíšenia je v skutočnosti obmedzená a je tiež zrejmé, že tieto chápania budú rôzne používané zástancami rôznych politických pozícií.

⁶ Oživenie záujmu o teóriu zmluvy prinieslo v roku 1971 publikovanie práce Johna Rawlsa *Teória spravodlivosti* (1995). Neoklasické interpretácie konceptu zmluvy zhŕňa a za ich normatívne použitie argumentuje Stankiewicz (2003). Mills (Mills 1997), teoreticky inšpirovaný prístupom Pateman, používa koncept zmluvy ako deskriptívny nástroj, keď prostredníctvom rasovej zmluvy analyzuje nadvládu beľošťva.

⁷ Za takýto výklad sa prihovám aj napriek tomu, že mnohé zo vzťahov, ktoré Pateman berie za zmluvné a zásadné pre jej výklad, napr. v právnom poriadku Slovenskej republiky zmluvné nie sú. Tak to bolo napr. pri uzavretí manželstva – pozri *Zákon z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov 2005*, najmä hlava 1, par. 1 a 2. V roku 2009 sa však plánuje rozsiahla kodifikácia súkromného práva, ktorá bude zahŕňať aj prehodnotenie vzťahov medzi jednotlivými zákonníkmi a Zákonom o rodine.

⁸ Bližšie k tomuto súbežnému vývoju a možnosti roztvoriť rozdiel medzi človekom a občanom „národostátu“ pozri Agamben 2003.

Dnes už klasická koncepcia občianstva, formulovaná T. H. Marshallom, sa odvíja v línii liberálneho občianstva a sleduje jeho rozširovanie súbežne s rozvojom Anglicka ako národného štátu. Pravda, bola prijatá ako schéma uplatňujúca sa aj v iných štátoch; podľa nej (a tiež podľa koncepcie Organizácie spojených národov, ktorá hovorí o troch generáciách ľudských práv – bližšie pozri Mesochoritisová 2006) je možné hodnotiť pokrok v rozvoji občianstva. Ľudia najskôr (v 18. storočí) získavajú občianske práva (t. j. osobnú slobodu, slobodu prejavu, myslenia a vierovyznania, právo vlastníť, uzatvárať zmluvy a právo na spravodlivosť), tie sa ďalej (v 19. storočí) rozširujú o práva politické (t. j. právo podieľať sa na výkone politickej moci, či už ako volič/volička alebo ako člen/členka politického orgánu) a (v 20. storočí) o práva sociálne (t. j. právo na primerané množstvo ekonomického blahobytu a bezpečnosti, právo na podiel na sociálnom dedičstve, právo na dôstojný život primeraný normám spoločnosti) (Marshall 1950, cit. podľa Lister 1997: 15 – 16).

Tri rozličné úrovne občianstva sa však podľa tejto progresivistickej schémy nerozširovali rovnako na mužov aj ženy. Schéma bola ideálne aplikovateľná na bielych mužov, ženy zostávali z jednotlivých „okruhov“ občianstva vylúčené – hoci nie vždy všetky v rovnakej miere. Občianske práva boli historicky distribuované nielen podľa rozlíšenia rodu, ale aj triedy, rasy či etnicity. Subjektov, ktorým je zabránené stať sa subjektom práv a začleniť sa do spoločenstva zdieľaného občianstvom, bolo a naďalej zostáva mnoho. Toto vylúčenie sa môže diať v hraniciach národného štátu, v ktorom sa ekonomické bohatstvo prerozdeľuje nedostatočne či nespravodlivo a ktoré tak oslabuje koncepciu sociálneho štátu tvoriaceho základný rámec sociálneho občianstva. Rovnako časté je vylúčenie tých ľudí, ktorí akoby neprináležali žiadnemu národnému štátu, ale ktorí žijú v exterritoriálnom rámci ako migrantka či migrant, cudzinka či cudzinec s rôzne odstupňovaným prístupom k právam národného štátu, v ktorom pobývajú, alebo k právam zaručeným medzinárodnou ľudsko-právnou legislatívou.

Práve určenie toho, čo budeme považovať za spoločenstvo, na ktoré sa vzťahuje občianstvo, tvorí ďalší problémový okruh chápania tohto pojmu. Ako sme videli, historicky sa spoločenstvo rovná národnému štátu. Rámec národného štátu však prekračuje napr. prináležanie ľudí k transnacionálnej Európskej únii alebo ich pozíciu v systéme globálnej kapitalistickej produkcie a reprodukcie. Výkon ich občianskych, politických a sociálnych práv potom nemusí byť primárne určený kontextom národného štátu, ktorého občiankami či občanmi sú. V rozvíjaní svojej koncepcie spravodlivosti o týchto a ďalších zmenách výstižne píše Nancy Fraser. „Vďaka zosilnenému uvedomovaniu si globalizácie a kvôli geopolitickej nestabilite po konci studenej vojny si veľa ľudí všimlo, že sociálne procesy, ktoré formujú ich životy, bežne prekračujú teritoriálne hranice. (...) Rôzne rozhodnutia jedného teritoriálneho štátu majú často vplyv na životy ľudí, ktorí v danom štáte nežijú, a rovnako tak ich životy ovplyvňuje činnosť nadnárodných korporácií, medzinárodných menových špekulantov a veľkých inštitucionálnych investorov. Veľa ľudí si tiež všimlo narastajúci význam nadnárodných a medzinárodných organizácií, vládnych aj mimovládnych, a transnacionálnej

verejnej mienky, ktoré sa šíria bez ohľadu na hranice globálnymi masmédiami a kybertechnológiou.“ (Fraser 2007: 153 – 154.)

Pokúsím sa zhrnúť feministické diskusie občianstva tak v kontexte národného štátu⁹, ako aj v kontexte, ktorý tento teritoriálny princíp prekračuje.

Uma Narayan (Narayan 1997) za primárny referenčný kontext považuje národný štát a v ňom formuluje tri aspekty feministickej koncepcie občianstva. Sú nimi sociálny status a dôstojnosť, politická participácia a národnosť. Sociálny status a dôstojnosť sa zvykli odvodzovať od volebného práva a zárobkovej činnosti. Volebné právo a výkon politických práv vôbec boli často podmienené ekonomickým príspevkom jednotlivca do národného hospodárstva. Táto podmienka však znamená prekážku pre ženy, ktoré nepracujú v platenom zamestnaní – uvedené chápanie tak znižuje význam neplatennej práce či už v domácnosti alebo pri starostlivosti o závislé osoby (najmä o deti a starších členov a členky rodiny). Množstvu pracovných migrantiek či migrantov zasa nie sú priznané viaceré občianske práva aj napriek tomu, že ekonomicky do národného spoločenstva prispievajú. Narayan zdôrazňuje, že koncepciu hodnoty jednotlivca a jeho dôstojnosti nemožno budovať v závislosti od „schopností jednotlivcov byť ‘autonómnymi prispievateľmi’, ale treba ju vystavať na našom prináležaní k takej spoločnosti, ktorá zohľadňuje spoločenskú dôstojnosť a hodnotu všetkých, ktoré a ktorí sú členkami a členmi jej národnej komunity, bez ohľadu na to, či do nej prispievajú“ (Narayan 1997: 54). Jednoducho, hranice spoločenstva by nemali byť podmienené zásluhami jeho jednotlivých členiek a členov.¹⁰

Chápanie občianstva ako politickej participácie bolo v ostatnej dobe vyzdvihované v republikánskych koncepciách najmä v protiváhe k slabnúcemu záujmu občanok a občanov o veci verejné. Ten najčastejšie dokumentuje nízka volebná účasť, ako aj neochota zastávať volené posty. Základnou feministickou otázkou je, či v sfére politiky prekračujeme alebo by sme aspoň mali prekračovať partikulárne politické záujmy a či kvalita nášho bytia ako politických bytostí je odlišná od našej skupinovej identity – napr. identity žien. Alebo inak: má sa v (demokratickej) politike exponovať zásadná rovnosť jednotlivcov (odvodená od nejakej predpokladanej zdieľanej rovnakosti) alebo sa majú exponovať ich odlišnosti? Má feministická politika odlišnosť žien a mužov posilňovať napr. nárokom na paritné (t. j. polovičné zastúpenie žien a polovičné zastúpenie mužov) alebo aspoň vyššie zastúpenie žien vo volených orgánoch? Práve otázka participácie žien na politickej reprezentácii a ich podiel v aspoň tretinovom, kritickom, množstve vo volených orgánoch sa stali v ostatných rokoch sledovanými problémami rodovej politiky (t. j. politiky primárne zacielenej na presadzovanie rovnosti vo vzťahoch medzi rodmi) aj na Slovensku. Sociologicky aj aktivistky z mimovládnych orga-

⁹ Nancy Fraser tvrdí, že národný štát charakterizujú dva prvky združené v tzv. „keynesiánsko-vestfálskom rámci“. Keynesiánstvom sa tu odkazuje na dominantný model sociálneho štátu, ktorý sa presadzoval najmä po druhej svetovej vojne. Vestfálske je teritoriálne usporiadanie suverénnych štátov, ktoré vzniklo Vestfálskym mierom v roku 1648.

¹⁰ Realizácia tohto princípu nemusí byť až taká utopická. Tento princíp sa úspešne naplňa už dnes – od roku 2006 občiansky status mužov v Slovenskej republike nie je determinovaný účasťou na povinnej vojenskej službe.

nizácií sledovali vývoj zastúpenia žien a podmienky, ktoré mu kladie usporiadanie politického systému v štáte, ale napr. aj systém nominácií na kandidátne listiny v politických stranách (pozri napr. Kobová – Maďarová 2007, Filadelfiová 2002).

Narayan upozorňuje na to, že politika sa nerobí len v explicitne politických inštitúciách (akou je napr. národný parlament či vláda), a nástojí na tom, aby „feministická vízia občianstva ako rovnosti (substantive equal citizenship) žien a členiek a členov ďalších marginalizovaných skupín (...) propagovala ich prístup do širokého spektra verejných inštitúcií, v ktorých by marginalizované skupiny získali viditeľnosť a hlas“ (Narayan 1997: 60).

Občianstvo ako príslušnosť k národnému štátu jednotlivcovi nemusí náležať iba tak, že sa do národného spoločenstva narodí – môže sa doňho rôznym spôsobom „naturalizovať“. Naturalizáciou sa akoby simuluje „narodenie sa“ do národného spoločenstva. Procedúry naturalizácie sa však ľahko môžu stať diskriminačnými.¹¹ Rovnako sa však môžu jednotlivci „odnárodniť“ a stratiť svoj občiansky status.¹² Problematickosť občianstva ako príslušnosti ku konkrétnej národnosti sa otvára aj v procesoch migrácie a utečenectva, keď naturalizácia do nejakého konkrétneho spoločenstva nemusí byť žiadanou voľbou. V jadre problému je potom najmä vzťah štátu k tým jednotlivcom, ktorí v nejakom štáte pobývajú, ale občiansky status v ňom nemajú. Ako píše Narayan, vo „svete čoraz viac prekrížovanom globálnou migráciou jazyk občianstva sa musí obohatiť tak, aby zahŕňal všetky obyvateľky a obyvateľov národa. Za základ udelenia rozličných práv a statusu členky či člena kolektívneho národného života je treba uznať pretrvávajúci pobyt v krajine a nie právne občianstvo v nej“ (Narayan 1997: 64). Tým jej koncepcia uvoľňuje tesný vzťah medzi občianstvom a národným štátom. Ďalšie koncepcie sa potom venujú formulovaniu podmienok ustanovenia globálneho alebo kozmopolitného občianstva.

Občianstvo tak, ako ho jednotlivci a jednotlivkyne prežívajú, nadobúda rozličné podoby. Feministické analýzy poukazujú na vzájomné podmieňovanie občianstva niektorých osôb občianstvom iných. Napr. Maher skúmala pracovnú migráciu žien najmä z Mexika do Kalifornie. Formuluje tézu, že migrantky, ktoré pracujú ako po-

¹¹ Napr. aká znalosť jazyka a histórie krajiny, do ktorej migrantka prichádza, je dostatočná a taká, o ktorej by sme mohli povedať, že je bežnou výbavou občanov a občianok, ktorí sa v danom štáte narodili? Do akej miery je dostatočnou podmienkou naturalizácie vydaj, musí občianka naturalizovaná vydajom, ktorá sa napr. rozvedie s týrajúcim manželom, stratiť svoj občiansky status?

¹² Historička Katarína Zavacká skúmala postavenie žien v Slovenskom štáte v rokoch 1939 – 1945. V úryvku z prejavu predsedu vlády Vojtecha Tuku v sneme slovenskej krajiny z roku 1939 si všíma, ako manželstvo s príslušníkom iného národa zbavuje ženu nároku na príslušnosť k „slovenskému národu“ a robí z nej kandidátku na vyhostenie z krajiny: „Jeden zvláštny druh intervencií je, keď sa operuje ženami. Povie sa, tento a tento Čech má Slovenku ženu, deti chodia do slovenskej školy, teda kvôli rodine nech sú trpení tu na Slovensku. Hovoria, že manželka nechce ísť do Protektorátu, zostane tu, rozbije sa manželstvo, a to z kresťanského hľadiska nemôžeme dovoliť. Páni poslanci, čo slovo, to klam, poľahky sebaklam. Tá Češka, ktorá sa vydala za Slováka v Čechách, prišla, a keď nechcela prísť, vyhnaní ju na Slovensko za mužom. A tá Slovenka, ktorá sa vydala za Čecha, sa už vtedy stratila pre slovenský národ. (...) duševne sa presťahovala už vtedy, keď sa vydala za Čecha.“ (Cit. podľa Zavacká 2006: 311.)

mocnice v domácnosti a ktorých občianske práva sa v dôsledku migrácie a ich neistého sociálneho statusu zmenšujú, vlastne umožňujú sociálne občianstvo ženám, ktoré sú ich zamestnávateľkami (Maher 2004). Nancy Fraser a Linda Gordon argumentujú, aby sme chápanie občianstva rozvíjali ďalej: „Občan“, „občianka“ a „občianstvo“ sú mocné slová. Hovoria o úcte, právach a dôstojnosti. Nepoužívajú sa pejoratívne. Sú to závažné, monumentálne, humanistické slová.“ (Fraser 1994, cit. podľa Kymlicka – Norman 2000.) Práve preto je ich kritické preskúšavanie a prepracovanie z feministických pozícií dôležité. Občianstvo totiž neuznáva ľudí ako biologické bytosti, ktoré sú vždy niekde „medzi“ (a za predobrazy ktorých môžeme považovať utečenkyne a utečencov majúcich akoby len svoj „holý život“¹³). Jeho relevantnosť spočíva v tom, že nechápe ľudí ako izolovaných jednotlivcov, ale ako sociálne a politické bytosti, ktoré sa vzťahujú k iným ľuďom.

7. Ženy – subjekt medzi rovnosťou a inakosťou

Doposiaľ som existenciu nejakej identity žien, na ktorej spočíva ženské hnutie a ktorú tematizuje aj feministická teória, prijímala ako niečo, čo je pochopiteľné a akoby samozrejme zdieľané. Ako však táto identita vznikla ako politická identita, ako sa mohli stať ženy subjektom politiky a aké podoby na seba tento subjekt bral? Do tejto genealógie feministického subjektu vstúpme opäť tam, kde sa začal formovať moderný subjekt. V súčasnosti sú jeho obsahom (medzinárodne uznané) ľudské práva, ktoré sa v partikularitách národných štátov prekladajú ako práva občianske.

Ak za feminizmus nebudeme transhistoricky považovať akékoľvek rezistentné konanie žien, ale ho budeme chápať ako moderné politické hnutie za práva žien, potom možno tvrdiť, že bez osvietenského univerzalizmu by nebolo feminizmu.¹⁴ Ten vychádza z identity žien, odlišnej od identity človeka, ktorý je zbavený akejkoľvek ukotvenosti v sociálnych vzťahoch. Presnejšie, jeho ukotvenosť v konkrétnych historických a sociálnych podmienkach je účinne zneviditeľňovaná. Identita žien ako subjektu feministickej politiky a nároky žien na uznanie a rovnosť v spoločnosti sa konceptualizovali prostredníctvom rôzneho diskurzívneho využívania jednak chápania rovnosti žien a mužov v ich rovnakosti a jednak rovnosti žien a mužov v ich inakosti.

Tieto dve teoretické a praktické stratégie sa stručne pomenúvajú ako tie, ktoré uprednostňujú raz rovnosť, inokedy zasa inakosť. Zástankyne stratégie rovnosti tvrdia, že kategória rodu by nemala byť pre politiku vôbec relevantná. „Odlišnosť medzi rodmi sa považuje za prejav sexismu, patriarchálny výtvor, ktorý sa používa na racionaliz-

¹³ Bližšie k diskusii národného štátu, občianstva, holého života a utečenectva pozri Agamben 2003.

¹⁴ Akokoľvek strategické, a preto pochopiteľné je hľadanie kontinuity v rezistentnom konaní žien naprieč históriou, pojem feminizmus, podľa môjho názoru, možno pochopiť len „v kontexte svojho objavu“, a teda ako podmienený rámcom ľudského univerzalizmu. Ten, napriek tomu, že sa označuje za transhistorický a univerzálny, je historicky podmienený (časť tohto príbehu sa snažím sprostredkovať najmä čítaním príbehu sexuálnej zmluvy, ako ho podáva Carole Pateman).

záciu nerovnosti medzi pohlaviami.“ (Squires 1999: 117.) Ak sa inakosť žien dostáva do popredia politického zápasu, tak údajne posilňuje nerovnosť. Rovnosť žien a mužov sa má dosiahnuť práve opačne, má byť odvodená od rovnakosti ľudí. Čo však robí ľudí rovnakými? Kto a ako definuje túto rovnakosť? Nepodlieha stratégia rovnosti ilúzii univerzalizmu, ktorý ideál rovnosti ako rovnakosti definoval androcentricky, teda z mužskej perspektívy? Zástankyne druhej stratégie chcú inakosť žien vyzdvihnúť ako pozitívnu politickú hodnotu. Inakosť, odlišnosť žien od mužov, je devalvovaná a práve toto nízke alebo negatívne hodnotenie je potrebné zvrátiť, a tak zmeniť základné štruktúry spoločenského poriadku. Je však tento cieľ realistický? Nebude neustále posilňovaná odlišnosť žien dôvodom na ďalšie a ďalšie znevažovanie, dôvodom pre vznik nových nerovností?

Carole Pateman tvrdí, že ženy často využívajú obe stratégie súbežne a pomenúva túto situáciu ako „dilemu Mary Wollstonecraft“. Vo svojej *Obhajobe práv ženy* totiž Wollstonecraft argumentovala v prospech práv žien tak apelom na podiel žien na univerzálnom rozume, ako aj vyzdvihovaním ich špecifických talentov a vlastností (pozri kap. 2). „[Ženy] sa na jednej strane dožadovali toho, aby sa ideál občianstva rozšíril aj na ne. Logickým vyústením jednej podoby tejto požiadavky je liberálno-feministická agenda ‚rodovo neutrálneho‘ sociálneho sveta. Na druhej strane ženy nástojili aj na tom, a to často súbežne, podobne ako Mary Wollstonecraft, že *ako ženy* majú špecifické schopnosti, nadania, potreby aj záujmy, a preto sa ich občianstvo bude prejavovať inak ako občianstvo mužov. Ich neplatená práca, ktorá prináša sociálny osov, by tak mohla byť vnímaná podobne, ako Wollstonecraft vnímala úlohu žien ako matiek, teda ako práca žien ako občianok. Ich neplatená práca by bola pre ich občianstvo práve taká zásadná, ako je pre občianstvo mužov zásadná platená práca.“ (Pateman 1989: 196 – 197.)

Podobne argumentovali aj osvietenské feministky v situácii, keď ženy boli označené za odlišné. Pre politické ciele sa chopili dominantného diskurzu, v ktorom z rovnakosti vyplývala rovnosť (všetkých) ľudí, ktorých hlavnou charakteristikou je rozum a z neho vyplývajúce prirodzené práva. Historička Joan Scott vo svojom výskume žien aktívnych v spoločenskom a politickom živote raného republikánskeho Francúzska píše: „Feministky (...) sa nemohli vyhnúť problému predpokladanej pohlavnej odlišnosti, ani ho vyriešiť. Jedným dychom argumentovali za relevanciu aj nerelevanciu svojho pohlavia, aj za totožnosť všetkých jednotlivcov a odlišnosť žien zároveň. Odmietli byť ženami v podmienkach, ktoré diktovala ich spoločnosť, zároveň v mene týchto žien hovorili. (...) V skutočnosti feministické konanie spočívalo práve v tomto: boli to ženy, ktoré mohli ponúknuť len paradoxy.“ (Scott 1996: 11.)

Zdá sa, že podobne paradoxné situácie sa pred ženami otvárajú neustále. Ženy (a rovnako tak ďalšie marginalizované skupiny) musia svoju identitu a svoje požiadavky definovať v hraniciach vymedzených inštitúciami a diskurzmi, ktorým sú ich požiadavky adresované. A politické požiadavky marginalizovaných skupín, aj žien, si pre pretrvávajúce nerovnosti nemôžu dovoliť byť nepočuté. Politická identita „ženy“ je konštruovaná v diskurze právnej moci; „kategória ‚ženy‘ – tento subjekt femi-

nizmu – je produkovaná štruktúrami moci, ktoré ju zároveň obmedzujú, takže aj samotná emancipácia existuje len v rámci týchto štruktúr moci“ (Butler 2003: 17).

Za prienik medzi oboma stratégiami možno považovať koncepciu Iris Marion Young, ktorá navrhuje duálnu koncepciu práv, uznávajúcu tak univerzálnosť, ako aj partikulárnosť ľudí a ich záujmov. Podľa nej, odlišnosť nie je raz definovanou vlastnosťou, ale skôr „funkciou vzťahov medzi skupinami ľudí“ (Young 1990: 171) a práve vo vzťahu medzi skupinami ľudí navzájom je potrebné posudzovať aj ich politické požiadavky. Young tvrdí, že nie je nič horšie ako považovať tých, ktorí sú znevýhodňovaní a „iní“, za rovnakých a podľa toho sa k nim aj správať. „V spoločnosti, kde sú niektoré skupiny privilegované a ďalšie zasa utláčané, slúži nástojenie na tom, aby občianske bytosti nechali svoje špecifické spojenectvá a skúsenosti bokom a aby namiesto toho prijali všeobecný uhol pohľadu, posilneniu privilégií. Takejto zjednotenej verejnosti totiž budú vládnuť perspektívy a záujmy privilegovaných, kým perspektívy a záujmy iných skupín budú marginalizované a umlčované.“ (Young 1998: 40.)

8. Feminizmus ako súčasť verejnej politiky

Feminizmus sa stavia voči stabilizovanému a hierarchizovanému spoločenskému poriadku často v priamej opozícii tak, že kritizuje inštitucionálnu politiku (ako sme videli v úvode tohto textu). Niektoré feminizmy – lebo pluralita feminizmov je, ako tvrdia viaceré teoretičky i aktivistky, niečím, čo charakterizuje túto ideológiu veľmi priliehavo¹⁵ – sa profilujú ako anti-systémové hnutia, ktorých cieľom je zásadná zmena v usporiadaní sociálnych vzťahov. Feminizmus ako súčasť tzv. nových sociálnych hnutí, ktoré znamenali rozrôznenie politických subjektív v rozličných zápasoch – ekologických, mierových, anti-rasistických, ďalej v zápasoch za práva sexuálnych „menšín“ –, sa pripojil k typu politiky, ktorý v západnej Európe a USA v 60-tych a 70-tych rokoch 20. storočia rozšíril pole sociálneho konfliktu. Za sociálny konflikt sa vplyvom týchto hnutí prestal považovať výlučne triedny konflikt – rozpory v spoločnosti sa formovali aj podľa toho, ako si ľudia predstavovali jej usporiadanie a riadenie v záležitostiach rasy, sexuality, ale aj životného prostredia či vedenia vojen a vládnutia nad inými štátmi (pozri Laclau – Mouffe 2001: 159 – 171 a Kolářová 2009).

Feminizmus na druhej strane prispel aj k stabilizácii konfliktnej situácie, keď sa niektoré jeho požiadavky stali súčasťou inštitucionálnej politiky. Takými sú v závislosti od konkrétnych krajín napr. požiadavky na zvyšovanie zastúpenia žien v politickej reprezentácii, úprava pracovného práva, ktoré by zamedzovalo diskriminácii žien, alebo legislatíva umožňujúca legálne interrupcie.

Feministické hnutie v Európe a USA existuje od 90-tych rokov 20. storočia v podobe mimovládnych organizácií na lokálnej, regionálnej, národnej i nadnárodnej úrovni a nemá podobu kontinuálneho protestného hnutia viditeľného najmä na de-

¹⁵ Pre bližšie predstavenie tejto plurality a typológiu feminizmov, ktorá zohľadňuje tak teoretické, ako aj prakticko-aktivistické východiská.

monštráciách, ako to bolo v 70-tych rokoch. Mimovládne organizácie sa v závislosti od ich zamerania snažia byť v centre diania pri prípravách politických dokumentov napr. v Európskom parlamente a Európskej komisii a usilujú sa lobiť za takú ich podobu, ktorá by zohľadňovala záujmy žien a marginalizovaných skupín. Možnosť mimovládnych ženských ľudskoprávných organizácií ovplyvňovať štátnu či nadnárodnú politiku existuje aj prostredníctvom ich prizývania do rôznych poradných orgánov na úrovni parlamentu alebo vlády. Tu však ich moc ovplyvniť aktérov rozhodovania závisí od kompetencií udelených orgánmi štátnej správy, ktoré ich k účasti na politickom procese alebo aspoň účasti na jeho sledovaní prizývajú.¹⁶ Ako konštatuje Éva Fodor, „zdá sa, že v Európskej únii existuje množstvo ženskej loby, ale na to, aby dosiahli nejaké systematické presadenie zmien z ich politickej agendy, majú príliš malú moc“ (Fodor 2006: 13). V každom prípade, predstaviteľky a predstavitelia – povedané slovami Nancy Fraser – minoritnej feministickej verejnosti v rôznej miere a s rôznym dosahom adresujú svoje požiadavky politickému establišmentu z pozícií aktérok a aktérov občianskej spoločnosti.

História tohto vzájomného prestupovania – konfliktu aj spolupráce – je nepomerne dlhšia v inštitúciách a politikách Európskej únie, ktorej cieľom boli viaceré zmeny aj v oblasti rodovej politiky. Siahla od efektívneho začlenenia až po kontraproduktívnu kooptáciu. Štáty strednej a východnej Európy v priebehu procesu začleňovania sa do Európskej únie zväčša úspešne prijali najmä antidiskriminačnú legislatívu a politicky korektný jazyk politických dokumentov (Fodor 2006, Debrecéniová – Očenášová 2005). „Implementovanie týchto zákonov však závisí od politickej vôle v každom štáte. Ak politická vôľa chýba, existencia celej ‚mašinerie rodovej rovnosti‘ je nielen bezvýznamná, ale paroduje celé podujatie presadzovania rodovej rovnosti – celkom tak, ako sa to dialo na začiatku 80-tych rokov v štátno-socialistickom Maďarsku, Československu alebo Poľsku.“ (Fodor 2006: 13.) Absencia politickej vôle, ktorá by brala rodovú rovnosť vážne alebo ju prezentovala v moralistických termínoch, ktoré v konečnom dôsledku potvrdzujú odlišnosť žien a mužov a nerovnosti medzi nimi, potom celkom oprávnene otvára priestor na rezistenciu voči tomuto typu politiky.

Rodová rovnosť sa stala želaným cieľom politik Európskej únie. Politika tzv. gender mainstreamingu, t. j. uplatňovania rodového hľadiska, ktorá sa presadzovala od 90-tych rokov, znamenala, že cieľ rodovej rovnosti sa mal zohľadňovať pri všetkých činnostiach a všetkých oblastiach politiky (pozri kap. 12, Stiegler 2002, *Na ceste do Európskej únie : sprievodkyňa nielen pre ženy* 2002).

Nie vždy však táto politika priniesla výsledky, ktoré do nej jej feministické spoluprotkyne vkladali. Maria Stratigaki (Stratigaki 2004) sledovala premeny politiky zosúladzovania rodinného a pracovného života. Tie boli pôvodne v 70-tych rokoch predstavené ako nástroj na prerozdelenie práce v domácnosti, ktoré by umožnilo väčšiu účasť

¹⁶ Prehľad inštitucionálneho zabezpečenia rodovej politiky a politiky rovnosti príležitostí žien a mužov na Slovensku čitateľky a čitatelia nájdu v Debrecéniová – Očenášová 2005: 47 – 66. Od januára 2008 existuje novozriadená Rada vlády SR pre rodovú rovnosť, ktorej členkami sú aj zástupkyne ženských ľudskoprávných mimovládnych organizácií.

žien na trhu práce. Napokon ich podobu určila iná politická priorita – vytváranie zamestnanosti: „Zosúladiťovanie (...) sa v 90-tych rokoch stalo integrálnou súčasťou európskej politiky zamestnanosti. Zosúladiťovanie však odvtedy začalo slúžiť na legítimizáciu flexibilných pracovných podmienok a nie na zmenu rodových vzťahov v rodine.“ (Stratigaki 2004: 32.) Toto je jeden príklad kooptácie pôvodne feministického pojmu a politickej vízie. Čo je podstatou a nebezpečenstvom kooptácie? „V kooptáčnom procese sa koncept samotný neodmieta, ale v politickom diskurze sa zmení jeho pôvodný význam a ten sa používa ďalej pre účel iný, než bol pôvodný. (...) Kooptácia pracuje proti mobilizácii a vytváraniu tlaku zúčastnených strán a jednotlivcov tým, že používa pôvodný aj transformovaný koncept ako alibi.“ (Stratigaki 2004: 36.) Práve poznanie východísk dnešných rodových politík vo feministickej teórii a aktivizme môže byť nápomocné pri vzdorovaní procesu kooptácie. Ten treba zastaviť, ak má byť predstava rodovej rovnosti skutočne napĺňaná.

Cieľom tohto predstavenia feminizmu a politiky bolo vysvetliť niektoré zo základných analytických kategórií feministickej politickej a sociálnej filozofie a rodových štúdií a poukázať tak na spôsoby premýšľania o možnostiach zmeny rodových vzťahov v spoločnosti. Obsah príspevku nepokrýva stav súčasných diskusií vo feministickej politickej teórii, verím však, že tento výklad objasnil aspoň niekoľko dôvodov, prečo feministky a feministi protestujú proti súčasnému usporiadaniu rodových vzťahov, a že podnieti premýšľanie o ďalších dôvodoch artikulovanej nespokojnosti s tým, čo je.

Literatúra

- AGAMBEN, G. 2003. Za hranicami ľudských práv. In AGAMBEN, G. *Prostředky bez účelu*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- ARISTOTELES. 2006. *Politika*. Bratislava : Kalligram. Aspekt, č. 1, 1994.
- BARŠA, P. 2002. *Panství člověka a touha ženy: feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha : SLON – Sociologické nakladatelství.
- BENHABIB, S. 1992. Models of public space : Hannah Arendt, the liberal tradition, and Jurgen Habermas. In CALHOUN, C. (ed.). *Habermas and the public sphere*. Cambridge & London : The MIT Press.
- BROWN, W. 1995. *States of injury: power and freedom in late modernity*. Princeton : Princeton University Press.
- BRYSON, V. 1992. *Feminist political theory: an introduction*. London : Macmillan.
- BUTLER, J. 2003. *Trampoty s rodom: feminizmus a subverzia identity*. Bratislava : Aspekt.
- BUTLER, J. – SCOTT, J. W. (ed.). 1992. *Feminists theorize the political*. New York, London : Routledge.
- CODE, L. 2003. Patriarchy. In CODE, L. (ed.). *Encyclopedia of feminist theories*. London, New York : Routledge.
- CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. (ed.). 2001. *Možnosť voľby: aspekty práv a zodpovednosti*. Bratislava : Aspekt.
- CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. (ed.). 2002a. *Hlasy žien: aspekty ženskej politiky*. Bratislava : Aspekt.
- CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. (ed.). 2002b. *Piata žena: aspekty násillia páchaného na ženách*. Bratislava : Aspekt.

- DEBRECÉNOVÁ, J. – OČENÁŠOVÁ, Z. 2005. *Rovnosť príležitostí žien a mužov na Slovensku: správa o dodržiavaní smerníc EÚ týkajúcich sa rodovej rovnosti*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation.
- ELSHTAIN, J. B. 1999. *Veřejný muž, soukromá žena: ženy v společenském a politickém myšlení*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- FILADELFIOVÁ, J. 2002. O ženách, moci a politike: úvahy, fakty, súvislosti. In CVIKOVÁ, J. – JURÁNOVÁ, J. (ed.). *Hlasy žien: aspekty ženskej politiky*. Bratislava : Aspekt.
- FILADELFIOVÁ, J. – BŮTOROVÁ, Z. 2005. *Násilie páchané na ženách ako problém verejnej politiky*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky.
- FILADELFIOVÁ – KOBOVÁ, Ľ. 2006. Patriarchát. *Glosár rodovej terminológie*. Bratislava : Aspekt.
- FODOR, E. 2006. Gender mainstreaming and its consequences in the European Union. In *The Analyst*, č. 1, s. 1 – 16.
- FOUCAULT, M. 1994. Nietzsche, genealogie, historie. In FOUCAULT, M. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha : Nakladatelství Svoboda.
- FOUCAULT, M. 1999. *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*. Praha : Herrmann a synové.
- FOUCAULT, M. 2000. Etika starostlivosti o seba samého ako prax slobody. In FOUCAULT, M. *Moc, subjekt a sexualita: výber z článkov a rozhovorov publikovaných v rokoch 1980 – 1988*. Bratislava : Kalligram.
- FRASER, N. 1995. What's critical about critical theory? In MEEHAN, J. (ed.). *Feminists read Habermas: gendering the subject of discourse*. New York & London : Routledge.
- FRASER, N. 2007. Reformulování spravedlnosti v globalizovaném světě. In FRASER, N. *Rozvíjení radikální imaginace: globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha : FILOSOFIA – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- FRAZER, E. 1998. Feminist political theory. In JACKSON, S. – JONES, J. (ed.). *Contemporary feminist theories*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- GREEN, J. 2002/2000. Public/private. In CODE, L. (ed.). *Encyclopedia of feminist theories*. London, New York : Routledge.
- HABERMAS, J. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha : Filosofia – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- HARTMANN, H. I. 2000/2001. Rodina ako miesto pre rod, triedu a politický boj: príklad domácich prác. In *Aspekt* č. 2 – 1.
- JACKSON, S. 1998. Feminist social theory. In JACKSON, S. – JONES, J. (ed.). *Contemporary feminist theories*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- KOBOVÁ, Ľ. – MAĐAROVÁ, Z. 2007. *Kradmá ruka feministky rozvažuje za plentou: aspekty parlamentných volieb*. Bratislava : Aspekt.
- KOLÁŘOVÁ, M. 2009. *Protest proti globalizaci. Gender a feministická kritika*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- KRÁLOVÁ, S. – OLEÁRNIKOVÁ, J. – MAGUROVÁ, Z. – MESOCHORITISOVÁ, A. 2008. Preambula, Články 1, 2 a 5. Všeobecné odporúčanie č. 19: násilie páchané na ženách. In LAMAČKOVÁ, A. (ed.). *Tieňová správa pre Výbor pre odstránenie diskriminácie žien : 41. zasadnutie: 30. jún – 18. júl 2008*. Bratislava : Možnosť voľby.
- KYMLICKA, W. – NORMAN, W. 2000. Citizenship in culturally diverse societies: issues, contexts, concepts. In KYMLICKA, W. – NORMAN, W. (ed.). *Citizenship in diverse societies*. Oxford : Oxford University Press.
- LACLAU, E. – MOUFFE, C. 2001. *Hegemony and socialist strategy*. London, New York : Verso.
- LANDES, J. B. 1998. The public and the private sphere: a feminist reconsideration. In LANDES, J. B. (ed.). *Feminism, the public and the private*. Oxford : Oxford University Press.
- LERNER, G. 2003. Vznik feministického vedomia: sebauvyjadrenie tvorivosťou. In *Aspekt*, č. 1.

- LEWIS, G. 2004. Do not go gently....: terrains of citizenship and landscapes of the personal. In LEWIS, G. (ed.). *Citizenship: personal lives and social policy*. Milton Keynes, Bristol : The Open University – The Policy Press.
- LISTER, R. 1997. *Citizenship : feminist perspectives*. New York : New York University Press.
- LOCKE, J. 1992. *Druhé pojednání o vládě*. Praha : Svoboda.
- MAHER, K. H. 2004. Globalized social reproduction: women migrants and the citizenship gap. In BRYSK, A. – SHAFIR, G. (ed.). *People out of place: globalization, human rights and the citizenship gap*. New York – London : Routledge.
- MARTIN, P. M. 2004. Contextualizing political theory. In STAEHELI, L. A. – KOFMAN, E. – PEAKE, L. J. (ed.). *Mapping women, mapping politics: feminism and political geography*. New York, London : Routledge.
- MESOCHORITISOVÁ, A. 2006. Ľudské práva žien. *Glosár rodovej terminológie*. Bratislava : Aspekt.
- MILLS, C. W. 1997. *The racial contract*. Ithac, London : Cornell University Press.
- Na ceste do Európskej únie: sprievodkyňa nielen pre ženy*. 2002. Bratislava : Aspekt.
- NAGL-DOCEKAL, H. 2007. *Feministická filozofie: výsledky, problémy, perspektívy*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- NARAYAN, U. 1997. Towards a feminist vision of citizenship: rethinking the implications of dignity, political participation, and nationality. In SHANLEY, M. L. – NARAYAN, U. (ed.). *Reconstructing political theory: feminist perspectives*. Cambridge, London : Polity Press.
- PATEMAN, C. 1989. *The disorder of women: democracy, feminism and political theory*. Stanford : Stanford University Press.
- PATEMAN, C. 2000. *Sexuálna zmluva*. Bratislava : Aspekt.
- RAWLS, J. 1995. *Teorie spravedlnosti*. Praha : Victoria Publishing.
- RENZETTI, C. M. – CURRAN, D. J. 2005. *Ženy, muži a spoločnosť*. Praha : Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum.
- SCOTT, J. W. 1996. *Only paradoxes to offer: French feminists and the rights of man*. Cambridge, London : Harvard University Press.
- SQUIRES, J. 1999. *Gender in political theory*. Cambridge, Oxford : Polity Press.
- STANKIEWICZ, W. J. 2003. *Politická teória a súčasný svet : klasické koncepty vo veku relativizmu*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury.
- STIEGLER, B. 2002. *Ako uplatňovať rodové hľadisko: aspekty stratégie Európskej únie*. Bratislava : Aspekt.
- STRATIGAKI, M. 2004. The cooptation of gender concepts in EU policies : the case of reconciliation of work and family. In *Social Politics*, roč. 11, č. 1.
- TAYLOR, C. 2002. Modern social imaginaries. In *Public Culture*, roč. 14, č.1.
- WALZER, M. 1989. Citizenship. In BALL, T. – FARR, J. – HNASON, R. L. (ed.). *Political innovation and conceptual change*. Cambridge : Cambridge University Press.
- YOUNG, I. M. 1990. *Justice and the politics of difference*. Princeton : Princeton University Press.
- YOUNG, I. M. 1998. Polity and group difference: a critique of the ideal of universal citizenship. In PHILIPS, A. (ed.). *Feminism and politics*. Oxford, New York : Oxford University Press.
- Zákon z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. 2005.
- ZAVACKÁ, K. 2006. „Vládstvo v rodine“: politika Slovenského štátu voči ženám. In CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – KOBOVÁ, Ľ. (ed.). *História žien: aspekty písania a čítania*. Bratislava : Aspekt.

Univerzita Komenského
Bratislava

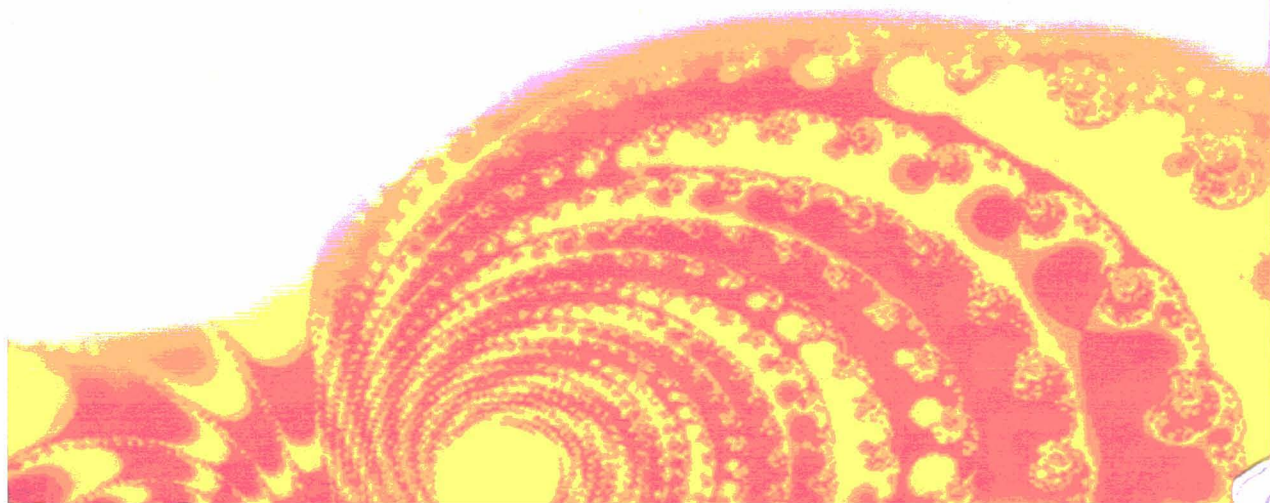
CENTRUM
RODOVÝCH
ŠTÚDIÍ

Zuzana Kiczková – Mariana Szapuová
editorky

RODOVÉ ŠTÚDIÁ

Súčasná diskusia, problémy a perspektívy

Zuzana Kiczková – Mariana Szapuová
editorky

Rodové štúdiá

Súčasná diskusia, problémy a perspektívy

2011
Univerzita Komenského v Bratislave

CENTRUM
RODOVÝCH
ŠTÚDIÍ

© doc. PhDr. Zuzana Kiczková, PhD., doc. PhDr. Mariana Szapuová, PhD., 2011

Odborné recenzentky: doc. PhDr. Zdeňka Kalnická, CSc.
doc. PhDr. Blanka Knotková-Čapková, PhD.

Jazykový redaktor: Mgr. Derek Rebro

ISBN 978-80-223-2934-7

Obsah

Predslov	5
Úvod	9
<i>Zuzana Kiczková – Mariana Szapuová</i>	
1. O Centre a (s Ludovikou) v Centre	17
<i>Zuzana Kiczková</i>	
2. Rod vo feministickom diskurze	32
<i>Zuzana Kiczková</i>	
3. Problémy s rodovou identitou	53
<i>Zuzana Kiczková</i>	
4. O diskusii biologické a/verzus kultúrne	81
<i>Lubica Lacinová</i>	
5. Podoby feminizmu: pohľady do dejín feministického myslenia a ženského hnutia	98
<i>Mariana Szapuová</i>	
6. Moc rodových stereotypov	122
<i>Zuzana Kiczková</i>	
7. Rodová dimenzia socializácie	145
<i>Etela Farkašová</i>	
8. Rodovo citlivá výchova	161
<i>Monika Bosá – Katarína Minarovičová</i>	
9. Vzťah verejnej a súkromnej sféry z rodového aspektu	182
<i>Zuzana Kiczková</i>	
10. Materstvo ako téma feministického skúmania	209
<i>Zuzana Kiczková – Mariana Szapuová</i>	
11. Muži, otcovia a rodová rovnosť	226
<i>Mariana Szapuová – Zuzana Kiczková</i>	

12. Sexuálne a reprodukčné práva žien	248
<i>Oľga Pietruchová</i>	
13. Feministické je politické: problémy feministickej politickej teórie	273
<i>Lubica Kobová Juliana 188</i>	
14. Sexualita: od biológie k politike, slasti a slobode	294
<i>Lenka Krištofová</i>	
15. Queer a podrývanie identity: queer teória a feminizmus	312
<i>Lubica Kobová</i>	
16. Ženy, veda a feminizmus: k otázkam feministickej kritiky vedy	331
<i>Mariana Szapuová</i>	
17. Feministické výskumné programy v koncepcii Sandry Harding	350
<i>Jana Zezulová</i>	
18. „Ženské písanie“ z pohľadu feministickej literárnej teórie	363
<i>Etela Farkašová</i>	
19. Trhliny dejín umenia: výtvarné umenie a feminizmus	381
<i>Lenka Krištofová</i>	
20. Rodová rovnosť a médiá	408
<i>Adriana Mesochoritisová</i>	
21. Problém násilia páchaného na ženách: teoretické východiská	429
<i>Adriana Mesochoritisová</i>	
22. Násilie páchané na ženách v intímnych vzťahoch	449
<i>Adriana Mesochoritisová</i>	
23. Gender Mainstreaming ako stratégia presadzovania rodovej rovnosti	471
<i>Zuzana Kiczková – Oľga Pietruchová</i>	